

Koncept spoločenstva v sociológii alebo spoločenstvo stále živé?¹

Katarína Moravanská²

Sociologický ústav SAV, Bratislava

The Concept of Community in Sociology or Is Community Still Alive? This study deals with the issue of communities in sociology, focusing on spatial communities. It attempts to describe the concept of community in time. It shows its presence throughout most of the history of sociological thinking and its connections to various paradigms in sociology. It points to a recurring emergence of theories in which community has not been utilised merely as an analytical concept but has been treated as a social entity within the social reality. The study identifies the most influential theoretical frameworks (typological, ecological, and systemic approach) and highlights their basic characteristics.

Sociológia 2009, Vol. 41 (No. 4): 380-396)

Key words: *community; spatial community; urban sociology; rural sociology; sociology of community*

Úvod

Problematika spoločenstiev bola dominantným prameňom sociologických otázok od začiatku rozvoja tejto vednej disciplíny. Najvýraznejší sociologickí myslitelia 19. storočia (Marx, Durkheim a Weber) pokladali transformáciu spoločenstva v jej rozličných podobách za jeden z najvýraznejších problémov sociológie a sociologickej teórie. V súvislosti s tým, ako títo myslitelia sledovali narušenie tradičného sociálneho poriadku a tradičných vzorov sociálneho života spojených s industrializáciou, urbanizáciou a rastom kapitalizmu, výrazná pozornosť bola venovaná i sociálnej transformácii spoločenstiev a otázkam ich existencie v novo sa formujúcej spoločnosti. I súčasná sociológia zostáva podľa J. Almgrena (Almgren 2000: 362) disciplínou, ktorá sa výrazne zaoberá definíciou a pretrváváním spoločenstva ako formy sociálnej organizácie, sociálnej existencie a sociálnej skúsenosti.

Príspevok predstavuje koncept spoločenstva v sociológii so zameraním na spoločenstvá, ktorých jedným z hlavných identifikačných znakov je *spoločné územie (teritórium)*.

Problematika spoločenstiev sa tiahne viacerými subdisciplínami sociológie. Najčastejšie je spájaná so všeobecnou sociologickou teóriou, sociológiou vidieka, sídiel a predovšetkým urbánou sociológiou. Vyplýva to z okolností, za akých nastal najväčší záujem o túto problematiku. Bolo to obdobie výrazného rozmachu miest, nárastu urbanizácie, ktoré bolo spojené s nemalými sociálnymi problémami v mestách i na vidieku. Jej rozmach nastal najsôr v USA a aj súčasné práce venované problematike spoločenstiev sú vo výraznej miere zastúpené americkými autormi.

¹ Tento text vznikol v rámci grantového výskumného projektu VEGA 2/0116/08: *Suburbanizácia – jej sociálno-priestorové a socio-kultúrne kontexty a prejavy na Slovensku* a projektu APVV-0772-07: *Súčasný stav a perspektíva vývoja sídelnej štruktúry Slovenska (socio-priestorové aspekty urbánno-rurálnej komplementarity)*.

² Korešpondencia: PhDr. Katarína Moravanská, Sociologický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika. E-mail: katarina.moravanska@savba.sk

Niektorí autori označujú zameranie štúdia na spoločenstvá v rámci sociológie ako samostatnú sociologickú disciplínu – *sociológiu spoločenstiev*. Pojem sociológia spoločenstiev operacionálne vymedzil napr. R. L. Simpson v čítanke sociológie spoločenstiev s názvom *The Sociology of Community. A Selection of Readings*. (Bell – Newby 1974) Pojem sa neskôr udomácnil predovšetkým v americkej sociologickej tradícii, najmä v nadväznosti na tradíciu chicagskej školy.

Medzi hlavné otázky spojené s problematikou spoločenstiev patria rozličné definície a charakteristiky spoločenstiev, ich funkcie a úlohy, problematika určenia ich hraníc, ekonomická a sociálna štruktúra v rámci spoločenstva a vzťahy medzi jej jednotlivými jednotkami, vzťahy k okolitému prostrediu a procesy transformácie spoločenstiev a adaptácie na sociálnu zmenu.

Príspevok je prehľadovou štúdiou určenou čitateľom, ktorí hľadajú základné informácie o tejto problematike. Pokúša sa mapovať koncept spoločenstva v čase, poukazuje na jeho pretrvávajúce v prevažnej časti histórie sociologického myslenia, na jeho spojitosť s rôznymi paradigmami v sociológii, ako i na opakovane sa vynárajúce otázky ohľadom existencie spoločenstva nielen ako analytickej kategórie, ale i ako sociálnej entity v rámci sociálnej skutočnosti.

Definovanie spoločenstva

Pojem spoločenstvo (*community*)³ je spoločenskovednou kategóriou s mnohými významami a súvislosťami. Pojem rôzne reflektujú aktéri sociálnej skúsenosti, ako i sociálni vedci napriek tomu, že koncept spoločenstva patrí k základným konceptom v sociálnych vedách.

Pojem spoločenstvo často nostalgicky indikuje ideálne spoločenské usporiadanie – malé mesto či dedinu, kde podobní ľudia žijú v susedstve, starajú sa o seba a pomáhajú si, žijú v bezpečí a porozumení. Niekedy však označuje ľudí hlásiacich sa k rovnakému etniku (predovšetkým tradícia americkej sociológie s jej getami na okraji miest), suburbánne lokality (tzv. *gated community*), ale i zoskupenia ľudí rovnakého vierovyznania (náboženské spoločenstvo), profesnej orientácie (vedecká komunita) či zoskupenia ľudí, ktorí žijú rovnakým životným štýlom bez nevyhnutnosti spoločného teritória a ďalšie.

Predmetom záujmu tohto príspevku je spoločenstvo, ktoré obsahuje tri zložky: 1. *spoločné územie*, 2. *interpersonálne vzťahy*⁴ (*sociability*), 3. *sociálne interakcie* (*niekedy rozšírené o spoločné normy, hodnoty a záujmy*) *definované rôznym spôsobom*. Štúdia venovaná problematike spoločenstiev z roku 1955 (Hillery 1955) identifikuje 94 rozličných použití pojmu spoločenstvo v sociologickej literatúre, 69 z nich obsahuje práve tieto tri zložky. I ďalší autori (Warren 1978; Wellman 2001; Lyon 1999; Bell – Newby 1971 a ďalší) sa prikláňajú pri definovaní spoločenstva k podobným charakteristikám.

³ Pojem spoločenstvo je bežne v literatúre stotožňované s pojmom *komunita* a *pospolitosť*. Tieto pojmy v sebe nesú významovú rozdielnosť, avšak vzhľadom na odvolávanie sa na mnohých autorov, u ktorých často nie je možné rozlíšiť presný význam, v tejto štúdii používame pojem spoločenstvo a komunita ako ekvivalenty, i keď nachádzame autorov, ktorí poukazujú na ich dôležitý významový rozdiel. (Gajdoš 2002; Keller 1995)

⁴ B. Wellman 2001, s. 7 upúšťa od klasického chápania či už lokality alebo sociálnych vzťahov a obohacuje ich o vzťahy a lokality on-line (na webe).

I keď si ujasníme definíciu spoločenstva ako existenciu teritoriálne organizovanej populácie so spoločnými väzbami a sociálnymi interakciami, nejasnosti pretrvávajú. Typ a charakter týchto prvkov zostáva nejasný. Charakter i pôvod spoločných sociálnych väzieb môže byť rôzny (rodina, etnicita, sociálna trieda, náboženstvo), obyčajne sa navzájom prelínajú, rovnako ako i charakter sociálnych interakcií môže byť rôzne definovaný. Podobne územie spoločenstva môže byť definované administratívne, ekonomicky alebo psychologicky a identifikované napr. na základe tzv. *mentálnych máp*. (Chaskin 1997: 532) Veľkosť územia môže byť taktiež rôzna. V tejto súvislosti považujeme za prínosné používanie termínov *územné spoločenstvo*⁵ a *sídelné spoločenstvo*. (Pašiak 1985; Gadoš 2002) Kategória územné spoločenstvo zdôrazňuje prítomnosť územia a práca J. Pašiaka (Pašiak 1990: 85) ho i ďalej klasifikuje na rôzne úrovne (rezidenčné, lokálne, sídelné, teritoriálne), ktoré sa za všeobecným pojmom *community* často skrývajú. Táto klasifikácia vyčleňuje *susedstvo* často stotožňované so spoločenstvom ako osobitnú formu územného spoločenstva. Susedstvo je nižšia jednotka väčšieho priestoru a je chápaná primárne, ak nie výlučne rezidenčne. Viacerí autori zdôrazňujú nevyhnutnosť rozlíšenia spoločenstva a susedstva. Howard Hallman (1984: 13) navrhuje minimálnu definíciu. Susedstvo je ohraničené teritórium v rámci väčšieho mestského územia, kde ľudia obývajú príbytky a vzájomne sa sociálne ovplyvňujú. B. Wellman a B. Leighton (1979) poukazovali na to, že štúdium spoločenstva by nemalo byť stotožňované so štúdiom susedstva pre jeho prílišné zameranie na geografické teritórium. Aj týmto tvrdením presadzovali nový prístup ku skúmaniu spoločenstiev, a to analýzu sociálnych sietí.

Definície spoločenstva v sociológii zostávajú naďalej dosť široké, zahŕňajú suburbánne oblasti, viac obvodové mesto, etnické enklávy alebo vidiecku obec. Kategória spoločenstva tak v sebe zahŕňa množstvo od seba odlišných ľudských zoskupení. I keď niektorí autori vidia široké, nejasné definície spoločenstva ako problém (napr. Hillery 1963), iní vidia v početných definíciách spoločenstva dôležitosť tejto kategórie pre sociológiu (Hunter 1975). Podľa L. Lyona (1999) práve súťaženie a niekedy protichodné definície spoločenstva indikujú dôležitosť tohto konceptu pre množstvo sociológov reprezentujúcich rozličné prístupy a oblasti záujmu.

Tak ako nachádzame množstvo definícií spoločenstva, nachádzame i množstvo prístupov k jeho skúmaniu. Autori reflektujúci koncept spoločenstva v sociológii rozlišujú viacero prístupov k jeho skúmaniu: Poplin (1979) ich rozlišuje šesť, Warren (1983) sedem, Bell a Newby (1971) štyri.

V tomto príspevku sa pokúsime identifikovať niektoré teoretické rámce, v ktorých sa autori pri skúmaní spoločenstiev pohybujú a uvedieme ich hlavné charakteristiky.

Zdôrazňovanie určitého aspektu spoločenstva vyprofilovalo rôzne prístupy k jeho skúmaniu. Zdôrazňovanie špecifického geografického územia pri definovaní spoločenstva viedlo k zameraniu sa na fyzické prostredie, k zdôrazňovaniu vzťahov

⁵ Územné spoločenstvo sa u P. Gajdoša (2002) nezhoduje s *teritoriálnymi spoločenstvami*, ktoré chápe ako väčšie územné jednotky (regionálne spoločenstvo a národné spoločenstvo).

medzi obyvateľmi a fyzickým prostredím (územnými podmienkami) a k skúmaniu výsledných sociálno priestorových procesov, čo je predmetom skúmania predovšetkým *ekologického prístupu*.

Podobný vzťah môžeme nájsť medzi definovaním spoločenstva zdôrazňujúcim sociálne väzby a *typologickým prístupom*. Spoločné väzby sú základným prvkom *Gemeinschaft* (Tönnies), *mechanickej solidarity* (Durkheim) a či vidiecko-mestského kontinua (Redfield). Absencia takýchto väzieb môže byť charakterizovaná ako *Gesellschaft*, *organická solidarita* či *urbanizmus*. A nakoniec prístupy, ktoré zdôrazňujú *sociálne interakcie* pri definovaní spoločenstva, predovšetkým *analýza sociálnych sietí*, *interakčné pole* či problematika *sociálneho kapitálu*, sa zameriavajú predovšetkým na skúmanie sociálnych interakcií v spoločenstvách so svojou špecifickou metodológiou. V širokom koncepte spoločenstva sa odráža nielen dôraz na jeho jednotlivé zložky, ale i multiparadigmatickosť sociológie ako vednej disciplíny.

Typologický prístup: spoločenstvo ako rurálno-urbánne kontinuum

Typologický prístup považujú autori venujúci sa problematike spoločenstiev (Lyon 1999; Nisbet 1966) nielen za základný prístup k ich skúmaniu, ale aj za jeden z najvýznamnejších v celej sociológii. Vychádza z veľkých (grand) teórií európskych a amerických mysliteľov sociologickej tradície. K tomuto prístupu (paradigme) zaraďujú autori klasikov sociologického myslenia Webera, Durkheima (2004), Simmela (1983), Redfielda (1941, 1947), Wirhta (1938) a predovšetkým Tönniesa. Tento prístup niekedy priamo, inokedy nepriamo predpokladá, že ak hovoríme o spoločenstve, pohybujeme sa na *kontinuu mesto-vidiek (spoločenstvo-spoločnosť)* s rozličnými, väčšinou protikladnými charakteristikami. Cieľom je nielen klasifikovať spoločenstvá, ale povedať niečo i o podstate a smere sociálnych zmien. Začiatky tohto prístupu sú u F. Tönniesa v diele *Gemeinschaft und Gesellschaft*⁶. Tönnies proti sebe stavia dva úplne odlišné typy sociálnych systémov – spoločenstvo a spoločnosť. Spoločenstvo vymedzuje Tönnies ako sociálny útvar, ktorého členovia žijú trvale, spravidla od narodenia v úzkych vzťahoch naplnených pocitom vzájomnosti, ale tiež autority, ktorá je odvodená od autority otcovskej. Spoločnosť na rozdiel od spoločenstva ľudí vzájomne nespája, ale rozdeľuje a spája ju s mestom.

Tönniesove predstavy o dvoch typoch vzťahov sú výrazne zjednodušené a skrývajú istú nostalgiu za zaniknutým životom v pospolitosti. Avšak pretrvali ako významné analytické kategórie nielen v klasickej sociológii, ale sú inšpirujúce i v neskorších prácach sociálnych mysliteľov. Durkheimova mechanická a organická solidarita vzniká ako snaha pojmovo sa odlíšiť od Tönniesovej dichotómie *Wesenwille* (organická vôľa) a *Kürwille* (racionálna vôľa). (Keller 2004) U Simmela nachádzame inšpiráciu Tönniesom v diele *The Metropolis and Mental Life*, ktoré sa zaoberá vzťahmi medzi mestským prostredím a správaním jeho obyvateľov. K nasledovníkom Tönniesovho *Gesellschaft* možno sčasti zaradiť i jedno

⁶ Čerpáme z úryvkov z prekladu diela v sociologickej čítanke C. Bell – H. Newby (Ed.) 1974.

z najcitovanejších diel venujúcich sa problematike spoločenstiev *Urbanism as Way of Life* od Louisa Wirtha (1938). Wirth zastával názor, že tri charakteristiky môžu viesť k rozličným mestským štýlom a že na základe troch premenných t.j. počet, hustota sídla a miera heterogenity mestského obyvateľstva môžeme vysvetliť charakteristiky mestského života a uvažovať o rozdieloch medzi mestami rozličnej veľkosti a typu. Wirthov (1938) príspevok bol impulzom pre mnohých mysliteľov zaoberajúcich sa *Gesellschaft* a je pokladaný za jeden z najcitovanejších a najvplyvnejších článkov v tejto problematike. Wirth prišiel k záveru, že veľká populácia nevyhnutne vedie k *Gesellschaft* charakteristikám, ako je väčšia špecializácia v deľbe práce a k neosobnejším a segmentovaným vzťahom. Vysvetlil, ako vzrastajúca hustota populácie miest vyžaduje väčšiu toleranciu individuálnych odlišností, no v konečnom dôsledku spôsobuje väčšie „súťaženie“, „zneužívanie“ a „neporiadok“. Tak v skutočnosti vedie k väčšej „formálnej kontrole“ správania. Nakoniec, vyššia úroveň heterogenity v mestách vytvára komplexnejší stratifikačný systém, peňažnú ekonomiku, stereotypy a kategórie v uvažovaní. Inými slovami Wirth použil priestorovo-populačné premenné dominujúce v ekologických analýzach chicagskej školy (preto je väčšinou zaraďovaný k ekologickej tradícii), vysvetľujúce rozdiely medzi *Gemeinschaft* a *Gesellschaft*, opísané v klasických prácach Tönniesa, Webera, Durkheima a Simmela. Podporu jeho myšlienok nachádzame i v práci antropológa R. Redfielda. Pre R. Redfielda⁷ (1941; 1947) je štúdium spoločenstva otestovaním všeobecného tvrdenia, že čím je spoločenstvo bližšie k pólu „urban“, tým vyšší je stupeň sociálnej dezorganizácie. Keď Redfieldov prístup kombinujeme s Wirthovým, dostaneme *rurálne – urbánne kontinuum* s okrajovými typmi, ktoré sú opísané do značných detailov. Akékoľvek spoločenstvo alebo spoločnosť môžeme umiestniť na niektorý z bodov medzi dvomi protichodnými pólmi. Tento prístup bol značne kritizovaný, ale v určitých črtách sa zachoval až dodnes.

V neskoršom období vystupuje podľa L. Lyona (1999: 25) do popredia „tretí typ“ (pól), ktorý charakterizuje súčasnú spoločnosť a k slávnym dichotómiám sa priradujú trichotómie. V teoretických prácach dominuje posun súčasnej modernej industriálnej spoločnosti od charakteristík *Gesellschaft* k úplne iným charakteristikám, ktoré vytvárajú nový základ pre sociálne vzťahy. Stretávame sa s rozličným označením tejto novej etapy ako „globálna spoločnosť“, „post-industriálna spoločnosť“, „tretia vlna“, „riziková spoločnosť“, „tekutá modernita“ a ďalšie. Podrobnú charakteristiku jednotlivých pomenovaní súčasnej modernej spoločnosti nachádzame v práci M. Petruska *Společnosti pozdní doby*. (2007) V nadväznosti na Tönniesovu tradíciu môžeme hovoriť o posune od *Gemeinschaft* ku *Gesellschaft* a k *post-Gesellschaft*. Otázkou zostáva (a nachádzame ju i v mnohých prácach súčasných mysliteľov), či v súčasnej spoločnosti, nech ju nazveme akokoľvek, zostalo miesto pre spoločenstvo v zmysle *Gemeinschaft*.

⁷ Redfield v príspevku *The Folk Society* opisuje ideálny typ *Gemeinschaft*: malé, izolované, neliterárne a homogénne so silným zmyslom skupinovej solidarity. (Redfield 1947: 293) Majú minimálnu deľbu práce, sú postavené predovšetkým na roľových rozdieloch pohlaví a tvoria vlastnú produkciu. Predstavil ideálne vidiecke spoločenstvo ako ekonomicky sebačonné, nezávislé od okolitej spoločnosti. Kultúrne je tradicionalistické a nekritické a je založené na náboženstve a priateľstve.

Typologickým prístupom k skúmaniu spoločenských sústav sa inšpirovalo množstvo autorov nielen v teoretickej, ale i výskumnej rovine. (Např. Kasarda – Janowitz 1974) Prístup sa stretol samozrejme i s kritikou a autori poukazujú pri skúmaní súčasných spoločností na jeho „vyčerpanosť“. (Pozri Dewey 1960) Avšak zdá sa, že typologický prístup čiastočne prežil. Čiastočne prežil pre jeho nostalgiu za statickým, jednoduchým obdobím v minulosti, paradoxne možno i pre jeho zjednodušujúci pohľad na sociálnu realitu a čiastočne preto, že opisuje rozdiely v sociálnom správaní a zdá sa, že v takto opísanom kontinuu sociálni vedci nachádzajú nástroj na opísanie (skúmanie) rozdielnych spoločností.

Ekologický prístup: spoločnosť ako priestorový fenomén

Ekologický prístup k skúmaniu spoločenských sústav nie je natoľko všeobecný a sústreďuje sa viac na priestorové aspekty predovšetkým mestského prostredia. Zahŕňa v sebe niekoľko prístupov, ktoré odrážajú jeho zmeny v čase. Larry Lyon (1999) rozlišuje *klasický ekologický prístup (sociálna ekológia)*, *sociokultúrny ekologický prístup*, *neortodoxný ekologický prístup*, *analýzy sociálnej oblasti (social area analysis)* a *faktorovú ekológiu (factorial ecology)*.

Za hlavného predstaviteľa *klasického ekologického prístupu* sa považuje Park (1952). Jeho ústredným pojmom je „community“, čo znamená spoločnosť, ale i obec. Na jednej strane je spoločnosť prejavom ľudskej prirodzenosti, na strane druhej spoločnosť je kolektívny fenomén, ktorý vzniká v konsenze a spoločných cieľoch rôznych sociálnych skupín. Spoločnosť je kultúrna, konsenzuálna časť ľudskej existencie, na druhej strane spoločnosť je jej biotická, konkurenčná časť a takéto spoločnosti boli predmetom štúdia urbánnych ekologov na univerzite v Chicagu. Rozdiel medzi spoločnosťou a spoločnosťou je zásadný i nejasný. Od začiatku mal však pojem spoločnosť pre chicagskú školu dvojaký význam. (Podľa Keller 1997: 51) Na jednej strane je to konkrétny sídelný útvar, ktorý môže byť podrobený empirickému skúmaniu, na druhej strane je to čisto teoretický pojem, ktorý označuje proces adaptácie na prostredie, v ktorom má hlavnú rolu *konkurenčné súperenie*⁸. Segregácia, sukcesia a invázia sú spolu s koncentraciou a centralizáciou hlavnými ekologickými procesmi, modelujúcimi premenlivú podobu ľudských spoločenských sústav. Výsledkom týchto procesov sú „*prirodzené oblasti*“ (*natural area*) (Burgess 1925), ktoré sú významnou kategóriou ekologicky orientovaného prístupu ku skúmaniu spoločenských sústav. Ako H. Zorbaugh 1926 (s. 190) vysvetľuje, „v tejto súťaži o pozíciu je populácia segregovaná do *prirodzených oblastí* mesta. Hodnoty pozemkov charakterizujúce rozličné prirodzené územia vedú k triedeniu populácie.“⁹ V spoločnostiach nachádzame jasne kultúrne odliši-

⁸ Např. v meste súperenie vyrastá z najzidanejšieho územia. Pretože komerčné záujmy dokážu využívať pôdu najúčinnejšie (výnosne), zvíťazia v súťaži a ovládnu mestský priestor a funkčný rozvoj. Podľa Parka (1952: 151-152) „zápas priemyslu a komerčných inštitúcií o strategické územia determinuje v dlhom časovom horizonte rámec (tvár) mestského spoločenského... princíp dominancie... determinuje všeobecné ekologické vzorce mesta a funkčné vzťahy každého rozličného územia mesta k ostatným. Toto súťaženie determinuje priestorové modelovanie mesta, symbiotické vzťahy vyrastajú na vzájomnej závislosti rôznych skupín. Např. súťaženie je rozčlenené potrebami obchodu pre zabezpečenie priemyselných potrieb a zákazníkom z obytných území; priemysel potrebuje maloobchodné predajne pre podnikanie, pracujúci pre bývanie atď. ...“

⁹ Park a jeho spolupracovníci verili, že územie v určitom meste je obdarené určitými charakteristikami, ktoré ho robia vhodnejším pre určitú funkciu. Např. pozemky v centre mesta by mali byť používané predovšetkým pre maloobchod alebo rozvoj

teľné vzorce využívania územia, ktoré nie sú výsledkom urbanistov, ale sú výsledkom súperenia v spoločenstve. Prirodzené územia boli najzákladnejšou jednotkou analýz pre urbánnych ekológov. Na základe toho, že boli výsledkom prirodzených síl súťaľenia, autori generalizovali svoje zistenia na iné prirodzené oblasti rovnakého druhu.

Prívrvenci klasického ekologického prístupu Parka sa inšpirovali základnými princípmi z biológie a pravidlá súperenia a dominancie aplikovali i na rast miest. Využívanie pozemkov v meste odráľa prevahu jednotlivých užívateľov. Odkedy je nadvláda výsledkom súťaľenia a súťaľ vyhráva ten, kto využíva pozemky najefektívnejšie (v ekonomickom zmysle), mesto odráľa prirodzenú, vývojovú efektívnosť. Tieto pravidlá v rôznych podobách nachádzame v prácach E. Burgessa (1925), ktorý štruktúru mesta a jeho rast vysvetľoval cez *dominanciu, inváziu a postupnosť*, H. Hoyta (1939) (rast miest prebieha pozdľž hlavných dopravných trás, ktoré vychádzajú z centrálnej obchodnej oblasti) a Ch. Harrisa a E. Ullmana (1945) (teória mnohonásobného jadra urbánnej štruktúry a rastu). Títo a ďalší autori presadzovali tvrdenie, že urbánna štruktúra a rast miest nie sú náhodné, ale že sú *systematické a predpovedateľné*, za čo si vyslúľili najviac kritiky.

Klasický ekologický prístup bol vystavený výraznej kritike. Walter Firey (1945) prostredníctvom výskumov poukázal na to, že myšlienka efektívneho využívania územia prostredníctvom ekonomickej súťaľe nemôže byť použitá na priestorové vzorce Bostonu a niektoré sociálno-priestorové javy možno vysvetliť len odkazom na symboliku a sentiment. W. S. Robinson (1950) poukazuje na „ekologické klamy“, ktoré vznikajú používaním ekologických korelácií – korelácie medzi agregátmi¹⁰. S týmto problémom sa stretávame i v súčasnosti, keď sa štatisticky dosiahnutá korelácia interpretuje ako kauzálny vzťah na úrovni agregátu či individuálneho jednotlivca. Postupným nabaľovaním kritiky sa klasický ekologický prístup dostával do úzadia, i keď ich odkaz pretrváva v množstve prác až do súčasnosti. Jiří Musil (2003: 156) vo svojom príspevku venovanému premenám urbánnej sociológie v USA a v Európe poukazuje dokonca na znovubjavenie záujmu o ekologickú orientáciu v urbánnej sociológii v súčasnosti.

Autori reflektujúci vývoj ekologického prístupu ku skúmaniu spoločenstiev hovoria o nástupe *sociokultúrnej orientácie v skúmaní spoločenstiev* ako reakcii na kritiku, ktorá sa však postupne celkom odklonila od ekologických pravidiel (napr. Gans či Hunter 1974) a jednotliví autori postupne prestali byť sociálnymi ekológmi.

Neskôr nastupuje „*neortodoxná*“ (Lyon 1999) alebo „*nová ekológia*“ (*neortodoxný ekologický prístup*), k jej hlavným predstaviteľom býva zaraďovaný A. Hawley a jeho publikácia *Human Ecology: A Theory of Community Structure* (1950). Podľa L. Lyona (1999) A. Hawley vzkriesil ekologický prístup v sociológii a izoloval ho od predchádzajúcich problémov. Presunul zameranie prístupu od

administratívy. Pozemky blízko prístavov alebo železničnej trate by mali byť využívané predovšetkým pre priemysel. Obchodné štvrte v centre miest, slumy, getá, štvrte so skladmi, suburbie, štvrte prostitútok a oblasti imigrantov, to sú všetko *prirodzené územia*.

¹⁰ Poukazoval na príklad podielu černocho v štáte a úroveň negramotnosti pri vysvetľovaní individuálneho správania (v tomto prípade: určitý štát má vysokú negramotnosť, pretože má vysoké zastúpenie černocho v populácii).

priestorovej distribúcie k adaptácii ľudských populácií prostredníctvom funkčnej diferenciácie. Technológia, kultúra a sociálne organizácie sú kľúčovými typmi adaptačných mechanizmov. Hawley zavrhol Parkovo rozlíšenie medzi biotickým a kultúrnym. Zdôrazňoval, že odkedy je kultúra mechanizmom environmentálnej adaptácie, je súčasťou štúdia ekológie. Spoločenstvo je jednotka analýzy, kde sú na pomerne malom, ľahko prebádateľnom mieste prítomné všetky kľúčové prvky spoločnosti. V spoločenstve sa postupnou adaptáciou lokálnej populácie na svoje prostredie rozvíja medzi rôznymi skupinami a organizáciami ekologický systém *vzájomnej závislosti*. Hlavný ekologický princíp, ktorý ovláda spoločenstvo, je tak lokálna vzájomná závislosť. Zatiaľ čo Park zdôrazňuje rolu konfliktu, u Hawleyho nachádzame spoločenstvo v organizovanom ekvilibriu prinajmenšom dovtedy, kým nie je narušené vonkajšími vplyvmi a kým sa opäť nenavráti do stavu rovnováhy. Pre Hawleyho je ekologický prístup ku skúmaniu spoločenstva makroprístupom. Podľa Hawleyho (1950: 179) odkedy sa ekológia zameriava na „kolektívne“ adaptácie, je bezvýznamnosť psychologických vlastností jednotlivcov evidentná. Za tieto názory a i nevelké odpútanie sa od prístupov klasických ekológov si samozrejme vyslúžil nemalú kritiku¹¹.

Jedným z ďalších významných predstaviteľov zaradovaných k „novým ekológom“ patrí O. D. Duncan (1959). Otis D. Duncan a L. F. Schnore sú známi svojím „*ekologickým komplexom*“ štyroch základných, navzájom previazaných referenčných premenných: populácia, organizácia, prostredie a technológia (*population, organization, environment a technology*, skratka *POET*). *POET* rámec nie je deterministický ani uzatvorený a môže byť inšpiratívny pri vyhľadávaní, určovaní, ako uvedené zhľady premenných na seba pôsobia (i keď v prácach autorov vysvetlenie nenachádzame). Dovoľuje vysvetliť široký rozsah javov a zabezpečuje, že väčšina rozhodujúcich premenných bude v skúmaní v rámci ekologickej perspektívy obsiahnutá. Kritizovaný bol pre absenciu pôsobenia hodnôt, kultúry motivácií a rozhodovania. Taktiež nerieši vzťahy medzi jednotlivými úrovňami sociálnej reality – mikro a makroúrovňou. I keď bol konštruovaný s cieľom umožniť operacionalizáciu a stimulovať empirický výskum, jeho aplikácia bola minimálna. Tá sa rozvinula až rozvojom *analýzy sociálnej oblasti a faktorovej ekológie*.

Cieľom analýzy sociálnych oblastí bolo identifikovať relatívne homogénne oblasti v meste, zoskupiť menšie územné jednotky z cenzu do väčších zoskupení podobných „prirodzeným územiám“. Jej priekopníkmi boli *E. Shevky a M. Williams (1949¹²)*; aplikácia *analýzy sociálnych oblastí* ukázala, že dokáže

¹¹ V tejto súvislosti je výstižná poznámka J. Kellera o postavení humánnej ekológie v súčasnej sociológii: „...teoretický pokus Amose Hawleyho v zásade rešpektuje chicagské poňatie a ani napriek svojim všeobecnejším ambíciám nevybočuje výraznejšie z komunitných mantinelov, ktoré pre aplikáciu ekológie v sociológii vymedzil začiatkom 20. rokov Park, Burgess a McKenzie. Výsledkom je, že začiatkom 60. rokov má len veľmi málo sociológov povedomie o ekológii človeka. ... Stalo sa tak na škodu sociológie, ktorá sa medzitým pestovala v dvoch jednostranných verziách. Verzia behaviorálna so svojim príznačným redukcionizmom nie je schopná zachytiť kolektívny aspekt adaptácie celých populácií na zmeny prostredia, zatiaľ čo príliš éterická verzia teoretikov kultúry otázku adaptácie na materiálne prostredie v tej dobe ako problém prakticky nevníma.“ (Keller 1997: 82)

¹² Na príklade Los Angeles merali a opisali rozdiely medzi 568 územnými jednotkami prostredníctvom troch indexov: *sociálny status* (zamestnanecký status a vzdelanie), *rodinný status* (miera pôrodnosti, počet pracujúcich žien a počet jednočlenných domácností) a *etnický status* (počet narodených v zahraničí a počet černochoch). Tieto indexy umožnili Shevkymu a Williamssovej

identifikovať a porovnávať sociálne oblasti v rámci rôznych miest, a tak ich generalizovať na priestorové procesy mestských javov. (Lyon 1999) I tento prístup bol vystavený kritike. Bol kritizovaný pre absenciu širšieho teoretického rámca pre podporu svojich záverov. Aplikácia faktorovej analýzy viedla k rozvoju nového prístupu ku skúmaniu spoločenstiev, a to *faktorovej ekológie*¹³. Tak ako analýza sociálnych oblastí aj faktorová analýza bola kritizovaná za tiež „ateoretický“ prístup, prispela však k výraznému rozvoju metodológie v skúmaní spoločenstiev. Oba prístupy sa tiež stretávali a stretávajú s problémami a kritikou v oblasti interpretácie množstva a charakteru výsledkov, ktoré tieto metódy prinášajú.

Spoločenstvo ako sociálny systém

Odpoveďou na prílišné zdôrazňovanie ekologického prístupu a dominancie agregovaných dát pri skúmaní spoločenstva bolo aplikovanie konceptu sociálneho systému s dôrazom na siete interakcií. Podľa L. Lyona (1999) je koncept interakcií ťažko aplikovateľný na úroveň spoločenstva, pretože jednotlivci v systéme spoločenstva nemajú interakcie so všetkými členmi spoločenstva navzájom (príliš veľa jednotlivcov pre interakcie face to face), a preto navrhuje použitie „*systémovej väzby*“ na vyjadrenie interakcií v spoločenstve. Ďalším problémom môže byť udržiavanie a definovanie hraníc systému spoločenstva. Systém môže dlhodobo prežiť len vtedy, ak dokáže upevňovať súdržnosť a lojalitu svojich členov. A práve nejasné definovanie hraníc spoločenstva môže byť podľa L. Lyona prekážkou aplikovateľnosti teórie systémov pri skúmaní spoločenstiev.

Koncept spoločenstva ako interakčného poľa kladie dôraz na interakcie rôznych foriem viac ako na fyzické prvky spoločenstva. Priekopníkom tohto prístupu je H. Kaufman. (Kaufman 1959) Spoločenstvo nie je geografickým miestom, kde prebiehajú všetky lokálne interakcie, je to zúžený koncept, ktorý kladie dôraz na konanie vzťahujúce sa na spoločenstvo. Ak je spoločenstvo vnímané ako interakčné pole, dôraz je kladený na ľudí ako individuálnych aktérov, čo je podľa Lyona (1999) dôležitý protiklad k agregovaným, teritoriálnym analýzám urbánnych ekologov.

Zameranie na jednotlivca v systémovej prístupe viedlo k *neteritoriálnemu pohľadu na spoločenstvo*. Napr. Israel Rubin (1983) vidí spoločenstvo a *interakčné spojenia*, ktoré spájajú jednotlivca so širšou spoločnosťou. Príkladom sú napr. náboženské zoskupenia, kde teritórium zväčša nemá dôležitú úlohu. Podľa Rubina „romantická myšlienka, že moderný človek „stratil“ svoje spoločenstvo, je živá všeobecná pozorovanie, že susedstvá, mestečká a mestá prestali byť dôležitým jadrom identifikácie pre moderného človeka industriálnej spoločnosti. ...Jednotlivci môžu významne spájať svoje spoločnosti cez neteritoriálne, ako i cez teritoriálne subštruktúry.“ (Rubin 1983: 50)

zskupit' územné jednotky do homogénnejších sociálnych území a prezentovať dáta z cenzu prostredníctvom týchto sumárnych indexov.

¹³ Medzi priekopníkov faktorovej ekológie patrí Frank L. Sweetser (1965), ktorý použil faktorovú analýzu na rozbor Helsiniek.

Ak sa spoločenstvo stane interakčným poľom, prestane byť nevyhnutne územím. Je skôr priestorom, v ktorom sa jednotlivci spájajú navzájom medzi sebou a so širšou globálnou spoločnosťou.

Interakčné pole zdôrazňuje jednotlivé interakcie a výsledná koncepcia neteritoriálneho spoločenstva poskytuje základ pre väčšinu prác *analýzy sociálnych sietí*¹⁴. Analýza sietí sa okrem iného zameriava na analýzu sústavy recipročných sociálnych vzťahov a na systém interakcií so zameraním na štrukturálne vzťahy medzi jednotlivcami a zoskupeniami. (Wellman – Leighton 1979) Zameraním a zmapovaním interakcií medzi jednotlivcami je možné testovať hypotézu o neteritoriálnych spoločenstvách. Ak je väčšina dôležitých personálnych interakcií medzi ľuďmi v rámci rovnakého geografického územia, možno hypotézu o neteritoriálnych spoločenstvách spochybniť. Ak je však väčšina interakcií medzi ľuďmi, ktorí nežijú v rovnakom území, potom neteritoriálne spoločenstvo existuje. Analýza sietí obyvateľov viacerých mestských susedstiev potvrdila existenciu oboch - teritoriálnych aj neteritoriálnych spoločenstiev. (Pozri Wellman – Leighton 1979) Teritoriálne spoločenstvá sú najčastejšie budované okolo lokálnych príbuzenských, priateľských vzťahov a vzťahov spriaznenosti na pracovisku. Neteritoriálne spoločenstvá zahŕňajú vzdialených rodičov, priateľov, spolupracovníkov atď. Osobné interakcie môžu spájať teda osoby lokálneho teritoriálneho spoločenstva alebo širšej neteritoriálnej spoločnosti.

Myšlienku spoločenstva na lokalite založeného subsystému umiestneného v rámci širšej spoločnosti – makrosystému rozpracoval predovšetkým Roland L. Warren vo svojej publikácii *The Community in America*. (Warren 1978) Základom Warrenových analýz je dominancia makrosystému nad subsystémom spoločenstva, ktorá je výsledkom toho, čo nazýva „veľká zmena“. Veľká zmena, vysvetľuje Warren (tamže: 52), zahŕňa vzrastajúcu orientáciu lokálnych spoločenstiev voči vonkajším systémom, ktorých sú súčasťou, pričom klesá ich kohézia a autonómia. Rozširujúc Tönniesovo *Gemeinschaft* a *Gesellschaft* Warren vysvetľuje „veľkú zmenu“ siedmimi zmenami vo vzťahu spoločenstvo – spoločnosť: 1. vzrastajúca deľba práce a rozpad mechanickej solidarity podľa Durkheima, 2. vzrastajúca diferenciacia záujmových skupín a združení; 3. vzrastajúce väzby k spoločnosti v zmysle Durkheimovej organickej solidarity; 4. väčšia byrokratizácia a odosobnenie; 5. presun funkcií zisku a podnikania k vláde, 6. urbanizácia a následne suburbanizácia a 7. zmena hodnôt, napr. postupná akceptácia vládnych aktivít v tradične súkromných oblastiach, posun od morálnej k príčinnej interpretácii ľudského správania a zmena od zdôrazňovania „protestantskej etiky“ v práci a produktivite k pôžitku a konzumu. Kumulatívny efekt týchto siedmich zmien vytvára podľa Warrena nový druh spoločenstva takmer úplne závislý od širšej masovej spoločnosti.

Spoločenstvo sa stalo obrazom širšej spoločnosti alebo podľa Warrenových slov „uzlom makrosystému“. Vo svojej najznámejšej publikácii (Warren 1978: 420-

¹⁴ Podrobne sa konceptu analýzy sociálnych sietí venuje L. Buštiková (1999).

429) zdôrazňuje, že podobné využitie územia, podobné hodnoty a správanie nachádzame vo všetkých amerických spoločenstvách.

Zásadným záverom, ktorý môžeme vyvodiť z Warrenovej dominancie makrosystému nad spoločenstvami, je, že výskumné zameranie na spoločenstvá boli a často i sú neúplné. Príčiny kriminality, chudoby, znečistenia a iné problémy spoločenstiev nie sú predovšetkým v charakteristikách lokálneho subsystému, zdroje možno nájsť predovšetkým v makrosystéme spoločnosti. Napr. lokálna úroveň nezamestnanosti je odrazom stavu národnej ekonomiky. Príčiny a riešenia sociálnych problémov podľa Warrena (1978) možno nájsť na národnej, nie lokálnej úrovni.

Na inom mieste však Warren (1978: 442) nabáda k hľadaniu zlatej strednej cesty medzi „nevyliciteľnou“ koncepciou spoločenstva ako ústredným bodom takmer všetkých sociálnych činností a konceptom masovej spoločnosti teritoriálne nediferencovanej, v ktorej sú ľudské vzťahy k makrosystému úplne nezávislé od ich geografického sídla. Warren odmieta „smrť“ teritoriálnych spoločenstiev a prikláňa sa k názorom o jej *transformácii*. Prináša tiež nástroje na podrobnejšiu analýzu spoločenstva v podobe *horizontálnych a vertikálnych vzorcov*, ktoré našli uplatnenie v ďalších prístupoch.

Vertikálne vzorce sú štrukturálne a funkčné vzťahy rozličných sociálnych jednotiek a subsystémov k systémom mimo spoločenstva. „Veľká zmena“ priniesla posilnenie vertikálnych vzorcov. Horizontálny vzorec je štrukturálny a funkčný vzťah rozličných jednotiek spoločenstva a subsystémov navzájom. Po veľkej zmene existencia spoločenstiev závisí na „odolnosti“ jej horizontálneho vzorca. Inými slovami lokálne jednotky v rámci spoločenstiev sú silnejšie spojené so systémami mimo spoločenstva. Warren analyzuje „funkcie relevantné pre lokalitu“, kde ilustruje rozdiel medzi vertikálnymi a horizontálnymi vzorcami. Špecifikuje päť funkcií spoločenstva (produkcia-distribúcia-spotreba, socializácia, sociálna kontrola, sociálna participácia a vzájomná pomoc), ich typické jednotky v spoločenstve a ich typické horizontálne a vertikálne vzorce. „Veľká zmena“ neposilnila horizontálne vzorce na úroveň vertikálnych, horizontálne vzorce však naďalej pretrvávajú, čo vnáša optimizmus do existencie spoločenstiev i v súčasnosti.

Pluralitný prístup ku skúmaniu spoločenstiev

Rozšírenie problematiky *sociálneho kapitálu* v sociálnych vedách sa nevyhlo jeho aplikácii na problematiku územných spoločenstiev. (Např. Putnam 1995) V spojitosti s ďalšími konceptmi kapitálov, zameranými na rozličné zložky komplexne chápaného spoločenstva, dochádza k presadzovaniu *pluralitného prístupu k skúmaniu spoločenstiev* nielen v zmysle rôznych teoretických a metodologických prístupov v kontexte jednej vednej disciplíny, ale i s prienikom do viacerých vedných odborov (sociálnych, humanitných, prírodných i technických), čo môžeme nazvať *transdisciplinárny prístup* s dôrazom na priestorový aspekt spoločenstiev. Predovšetkým v súvislosti s problematikou rozvoja spoločenstiev vystupujú do popredia koncepty kapitálov ako zdroje rozvoja spoločenstiev s prienikom do mezo a makroroviny globálnych spoločností. Predstavitelia takéhoto prístupu –

C. B. Flora a J. Flora (2008) – definujú a následne analyzujú spoločenstvo ako prienik siedmich druhov kapitálov v tomto poradí: *prírodný, kultúrny, ľudský, sociálny, politický, finančný a infraštruktúrny*. Tieto kapitály sa môžu navzájom buď posilňovať, alebo navzájom oslabovať. Okrem toho zdroje môžu byť transformované z jednej formy kapitálu do druhej. Hranice kapitálov sa navzájom prekrývajú. Spolu môžu vytvárať udržateľné spoločenstvá so zdravým ekosystémom, prosperujúcou ekonomikou a sociálnou inklúziou. Zaujímavým pokusom o aplikáciu podobného prístupu v slovenskom prostredí s dôrazom na „societálny kapitál“ je publikácia P. Gajdoša a J. Pašiaka. (Gajdoš – Pašiak 2008) Pojem *societálny kapitál* používajú na „spoločné označenie ľudského, sociálneho a kultúrneho kapitálu, kde ich prepájame do celku a hľadáme ich vzájomné komplementárne a transverzálne súvislosti...“ (s. 48)

Hľadanie spoločenstva v súčasnej spoločnosti

Tak ako sa menili rôzne prístupy ku skúmaniu spoločenstiev v histórii, menil sa i samotný pohľad na spoločenstvo ako predmet sociologického bádania. Často bola spochybňovaná existencia spoločenstva v spoločnosti či už v zmysle územnom, sociálnom, kultúrnom alebo psychologickom vo vzťahu nielen k jednotlivcovi, ale i k širšej spoločnosti. V literatúre nachádzame pretrvávajúce napätie medzi predstavami existencie a podstaty spoločenstva a väzbami na lokálnej úrovni a vzdáľovaním sa z takýchto väzieb silami modernizácie, urbanizácie, migrácie, globalizácie, komunikácie a technologickým postupom (Wirth, Bauman, Wellman a ďalší).

Predovšetkým názor o spoločenstve ako prirodzenom spoločenstve formuloval základy pre teórie jeho rozpadu. Vnímanie úpadku spoločenstva vyrástlo z teórií vysvetľujúcich dopad širších sociálnych zmien. Základný argument okolo urbanizácie (sprevádzanej zväčšujúcou sa špecializáciou a deľbou práce a zväčšujúcou sa veľkosťou, hustotou a heterogenitou sídiel) bol sústredený na sociálne konanie a organizáciu. Často citovaným dopadom bolo oslabenie spojení medzi jednotlivcami na lokálnej úrovni i vo všeobecnosti tak, ako vzrastala mobilita a koncentrácia rôznorodých populácií v mestských centrách.

Urbanizácia viedla k „náhrade primárnych kontaktov za sekundárne, k oslabeniu príbuzenských väzieb, k úpadku sociálnej dôležitosti rodiny, k strate susedstva a k podkopaniu tradičných základov sociálnej solidarity“. (Wirth 1938: 20-21) Oddelenie pracoviska od obytného susedstva a technologický pokrok najmä v oblasti komunikácií a dopravy viedli k oslobodeniu mešťanov od tradičných priestorových obmedzení a k rozšíreniu rozsahu ich sociálnych volieb.

Z. Bauman (2006) hovorí o nástupe identít v súčasnom „komunitnom diskurze“, ktoré sú náhradou za spoločenstvo. Cituje J. Younga (Young 1999: 164): „Vo chvíli, keď kolabuje komunita, je vynájdená identita.“ Vo svojich prácach je značne skeptický k existencii spoločenstva. Takzvaná „vykorenenosť“ typická pre dnešného človeka je podľa Baumana (2002) spojená so stratou miesta nielen v geografickom zmysle, ale i v zmysle sociálnom. Morálnu komunitu nahradili

„estetické komunity“, „príležitostné komunity“ či „instantné komunity“, dopredu pripravené na okamžité jednorazové použitie. (Bauman 2006: 50-58)

Názor, že spoločenstvo sa vytratilo, bol podľa slov G. Suttlesa (Suttles 1972: 8-9) zlý v dvoch predpokladoch. Prvý predpokladá, že tu bol nejaký zlatý vek, počas ktorého spoločenstvo dosiahlo skoro celkový konsenzus svojich členov a osobnú identifikáciu časti jej obyvateľov. Druhý predpokladá, že spoločenstvo potrebuje lojálnosť a uznanie všetkých alebo väčšiny svojich členov na udržanie vplyvnej sociálnej jednotky.

Väčšina autorov sa prikláňa k tvrdeniam o *transformácii spoločenstiev*. (Warren, Wellman, Turowski in: Suríková 2008) Autori, ktorí hovoria o transformácii spoločenstiev, na jednej strane uznávajú, že komunitné väzby založené na susedstve boli oslabené pod vplyvom urbanizácie, na druhej strane zdôrazňujú, že komunitné väzby a skupinové spôsoby a správanie (folkways) stále prekvitajú, hoci v alternatívnych, často nepriestorových formách. Okrem Warrenovho modelu spoločenstva ako „sociálneho systému“¹⁵ a „spoločenstva bez spriaznenosti (propinquity)“, s dôrazom na to, že územné spoločenstvá sa transformovali na „networked communities“ – „spoločenstvá zosieťované“, autori hovoria o „spoločenstvách s obmedzenou zodpovednosťou“. (Chaskin 1997: 527) Každý prístup svojím spôsobom uznáva spojenie medzi jednotlivcami a skupinami a v určitom zmysle i územím, zároveň sa však zdôrazňuje zmena v úlohe a funkciách spoločenstva.

Spoločenstvo s obmedzenou zodpovednosťou je vnímané ako územie geograficky definované, ale tvorené niekoľkými susedstvami a majúce „oficiálnu“ identitu. Vnútorne je uznané obyvateľmi a organizáciami a vonkajšie miestnou vládou a inými mimolokálnymi inštitúciami. Vzťah k tejto jednotke je podmienený, dobrovoľný a založený na inštrumentálnych hodnotách, viazaných na investíciu, funkciu a používaný ako protiklad k citovým väzbám a medziosobným susedským vzťahom, ktoré charakterizujú prirodzené územie v zmysle autorov chicagskej školy. (Guest – Lee 1983) Jednotlivci prikladajú spoločenstvám rozličnú úroveň dôležitosti, sú rozlične zapojení vo svojich lokálnych spoločenstvách a tieto vzťahy môžu kedykoľvek meniť. „Vo vysoko mobilnej spoločnosti môžu ľudia výrazne participovať v lokálnych inštitúciách a rozvíjať vzťah k spoločenstvu, a predsa môžu byť pripravení opustiť tieto spoločenstvá, ak lokálne podmienky prestanú uspokojovať ich okamžité potreby alebo ciele.“ (Kasarda – Janowitz 1974: 329) Na rozdiel od tvrdení, ktoré hovoria o úpadku spoločenstva, v spoločenstvách s obmedzenou zodpovednosťou rozsah, v ktorom obyvatelia identifikujú územie ako susedstvo alebo spoločenstvo, buď zostáva rovnaký, alebo sa časom zväčšuje. (Guest – Lee – Staeheli 1982; Hunter 1975)

¹⁵ Warrenov prístup aplikujúci systémové teórie zdôrazňuje rastúcu dominanciu makrosystému – spoločnosti nad lokálnymi subsystémami – spoločenstvami.

Záver

Pri skúmaní problematiky územných spoločenstiev vidíme, že táto problematika sa ako niť tiahne celou históriou sociologického myslenia. Spoločenstvo ako predmet bádania stálo pri zrode sociologického myslenia a je v pozornosti záujmu i v súčasnosti. Čerpá z mnohých prístupov a škôl a viaceré začínajú práve pri skúmaní problematiky územných spoločenstiev. Tak ako spoločenstvá nie sú „mŕtve“, tak neutícha ani diskurz o spoločenstve.

V súčasnosti zaznamenávame renesanciu konceptu spoločenstva s dôrazom na problematiku priestoru a miesta nielen v súvislosti so spoločenstvom, ale v sociológii vo všeobecnosti. (Tickamyer 2000)

Záverom musíme konštatovať, že len v obmedzenej miere sa nám podarilo zmapovať koncept spoločenstva v sociológii, i keď dúfame, že sme aspoň sčasti poukázali na rôznorodosť prístupov k tejto problematike a na životaschopnosť tejto „večnej témy“ pre sociálnych mysliteľov. Skúmanie spoločenstva môžeme pokladať za výzvu. Je pri nej možnosť aplikácie nielen množstva sociologických prístupov, ale i metodologickej rozmanitosti. Územie ako priestor utvárania spoločenstiev je zložitým mnohodimenziálnym svetom, v ktorom sa prelínajú makrosociálne svety s mezosociálnymi a s mikrosvetmi konkrétnych jednotlivcov.

Z histórie konceptu spoločenstva môžeme vidieť, že každý teoretický prístup prináša niečo podnetné k jeho poznaniu. Nemožno celkom zavrhnúť ani jeden prístup a každý zdôrazňuje iný fenomén spoločenstva. Sociológia spoločenstiev prešla dlhou históriou a ukázalo sa, že dôraz na jeden aspekt spoločenstva vedie k redukcionistickým záverom. Široká oblasť teórie a výskumu, ktorá vznikla okolo kategórií *Gemeinschaft/Gesellschaft*, našla uplatnenie v mnohých oblastiach. Prístup kombinuje makroteóriu sociálnej zmeny s mikropriístupom k jednotlivcovi a jeho správaniu. Typologický prístup nachádza tiež uplatnenie v štúdiách zameraných na kvalitu života. Naša nostalgia za jednoduchším *Gemeinschaft* často čerpá z tohto prístupu. Aj keď teoretický rámec ekologického prístupu bol podrobený značnej kritike, metódy sú široko akceptované dodnes. (Smith 1995) S rastúcim množstvom štatistických dát o obciach, s dostupnosťou štatistických analýz prostredníctvom sofistikovaných softvérov sa rozšírili analýzy hustoty a rastu populácie, analýzy jej štrukturálnych charakteristík, využitia územia miest, ktoré majú korene v humánnej ekológii. Zaradenie (či už sebazaradením alebo označením vedeckou obcou) sa medzi sociálnych ekológov, poznajúc všetky úskalía, ktoré tento prístup prináša pri skúmaní spoločenstiev, by preto nemalo znamenať negatívnu stigmatizáciu.

Aplikácia systémového prístupu, z ktorého sa neskôr rozvinula analýza sociálnych sietí, sa zameriava predovšetkým na analýzu interpersonálnych vzťahov vo vnútri spoločenstiev i navonok, na otázky rozvoja spoločenstiev a rozloženia moci a je široko aplikovaná i v súčasnosti. Niekedy sa však výber prístupu stáva pragmatickou otázkou a v prípade množstva demografických dát o určitom druhu územného spoločenstva (často obce) sa výber ekologického prístupu zdá najvhodnejší, inokedy víťazia metodologické zručnosti či kompetencie výskumníka.

V tomto období preto dochádza postupne k presadzovaniu *pluralitného prístupu ku skúmaniu spoločností*, k zdôrazňovaniu mnohodimenzionálnosti problematiky s presahom do viacerých vedných disciplín s výraznou renesanciou priestoru. Zdôrazňuje sa prienik mnohých vrstiev spoločnosti – sociálnych, kultúrnych, priestorových, ekonomických, geografických v širšom referenčnom rámci globálnej spoločnosti s dôrazom na kombináciu rôznych prístupov k jeho skúmaniu.

Katarína Moravanská vyštudovala sociológiu na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave, v súčasnosti je externou doktorandkou Katedry sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Pracuje v Sociologickom ústave SAV v Bratislave. Venuje sa problematike sociológie sídiel, územných spoločností, lokálneho a regionálneho rozvoja.

LITERATÚRA

- ALMGREN, G., 2000: Community. *The Encyclopedia of Sociology, Second Edition*. Borgatta, Edgar and Rhonda Montgomery(eds.). New York: Macmillan.
- BAUMAN, Z., 2002: Úvahy o postmoderní době. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- BAUMAN, Z., 2006: Komunita. Hľadanie bezpečia vo svete bez istôt. Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.
- BELL, C. – NEWBY, H., 1971: Community Studies. London: Allen and Unwin.
- BELL, C. – NEWBY, H. (eds.), 1974: The Sociology of Community. A Selection of Readings. Frank Cass and Co. Ltd.
- BUŠTIKOVÁ, L., 1999: Analýza sociálnych sítí. *Sociologický časopis*, 35.
- BURGESS, E., 1925: The Growth of the City. In *The City*. Ed. Park – Burgess – McKenzie. Chicago: University of Chicago press.
- CHASKIN, R. J., 1997: Perspectives on Neighborhood and Community: A Review of the Literature. *Social Service Review*. 71 (4), s. 521-547.
- DEWEY, R., 1960: The Rural-Urban Continuum: Real but Relatively Unimportant. *American Journal of Sociology* 66, s. 60-66.
- DUNCAN, O. D., 1959: Human Ecology and Population Studies. In: *The Study of Population*, edited by Philips M. Hauser and Otis Dudley Duncan. Chicago: The University of Chicago Press.
- DURKHEIM, É., (orig. 1893) 2004: Společenská dělba práce. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- FIREY, V., 1945: Sentiment and Symbolism as Ecological Variables. *American Sociological Review* 10, s. 295-302.
- FLORA, C. B. – FLORA, J., 2008: Rural Communities. Legacy and Change. Third Edition. Westview Press, Boulder, CO.
- GAJDOŠ, P., 2002: Človek spoločnosť prostredie. Priestorová sociológia. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
- GAJDOŠ, P. – PAŠIAK, J., 2008: Sociálne zdroje lokálneho a regionálneho rozvoja. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- GUEST, M. – LEE, B. A., 1983: The Social Organization of Local Areas. *Urban Affairs Quarterly* 19, no. 2 (December 1983), s. 217-240.
- GUEST, M. – LEE, B. A. – STAEHELI, L., 1982: Changing Locality Identification in the Metropolis: Seattle, 1920 – 1978. *American Sociological Review* 47, s. 543-549.

- HARRIS, Ch. D. – ULLMAN E. L., 1945: The Nature of Cities. *The Annals of the American Academy of Political Science*. 242, s. 7-17.
- HAWLEY, A., 1950: Human Ecology. New Yourk: Ronald Press.
- HILLERY, G. A. Jr., 1955: Definitions of Community: Areas of Agreement. *Rural Sociology* 10, s. 779-791.
- HILLERY, G. A., Jr., 1963: Villages, Cities and Total Institutions. *American Sociological Review* 28, s. 779-791.
- HOYT, H., 1939: The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities. Washington, DC: Federal Housing Administration.
- HOWARD, W. H., 1984: Neighborhoods: Their Place in Urban Life. Beverly Hills: Sage.
- HUNTER, A., 1975: The Loss of Community. *American Sociological Review* 40: s. 537-552.
- KASARDA, J. D. – JANOWITZ, M., 1974: Community Attachment in Mass Society. *American Sociological Review* 39 (3), s. 328-339.
- KAUFMAN, H., 1959: Toward and Interactional Conception of Community. *Social Forces* 35.
- KELLER, J., 1995: Základy sociologie. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KELLER, J., 1997: Sociologie a ekologie. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KELLER, J., 2004: Dějiny klasické sociologie. Praha: SLON.
- LYON, L., 1999: The Community in Urban Society. Illinois: Waveland Press. Long Grove.
- MUSIL, J., 2003: Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950 – 2000. *Sociologický časopis* 39 (2), s.137-167.
- NISBET, R., 1966: The Sociological Tradition. New Yourk: Basic Books.
- PETRUSEK, M., 2007: Společnosti pozdní doby. Praha: Sociologické nakladatelství.
- PAŠIAK, J., 1985: K problematike územných spoločenstiev ľudí. *Sociológia* 17 (2).
- PAŠIAK, J., 1990: Sídlný vývoj. Bratislava: Veda.
- POPLIN, D. E., 1979: Communities: A Survey of Theories and Methods of Research. New Yourk: Macmillan.
- PUTNAM, R. D., 1995: Bowling Alone: America Declining Social Capital. *The Journal of Democracy* 6(1), s. 64-78.
- REDFIELD, R., 1941: The Folk Culture of Yucatan. Chicago: University of Chicago Press.
- REDFIELD, R., 1947: The Folk Society. *American Journal of Sociology* 52: s. 293-308.
- ROBINSON, W. S., 1950: Ecological Correlations and the Behaviour of Individuals. *American Sociological Review* 15, s. 351-357.
- RUBIN, I., 1983: Function and Structure of Community: Conceptual and Theoretical Analysis. In: New Perspectives on the American Community, edited by Roland Warren and Larry Lyon. Homewood, Illinois: Dorsey Press.
- SHEVKY, E. – WILLIAMS, M., 1949: The Social Area of Los Angeles. Berkeley: University of California Press.
- SIMMEL, G., 1983: The Metropolis in Mental Life. In: New Perspectives on the American Community, edited by Roland Warren and Larry Lyon. Homewood, Illinois: Dorsey Press.
- SMITH, D. A., 1995: The New Urban Sociology. Meets the Old: Rereading Some Classical Human Ecology. *Urban Affairs Review* 30, s.432-457.
- SURÍKOVÁ, M., 2008: Regionálna kultúra v individualistickom kontexte. *Sociológia/Slovak Sociological Review* 40 (5), s. 417-434.
- SUTTLES, G. D., 1972: The Social Construction of Communities. Chicago: University of Ghicago Press.
- SWEETSER, F. L., 1965: Factorial ecology: Helsinki, 1960. *Demography* 2, s.372-385.

- TICKAMYER, A. R., 2000: Space Matters! Spatial Inequality in Future Sociology. *Contemporary Sociology* 29 (6), s. 805-813.
- WARREN, R. L., 1978: The Community in America. Chicago: Rand McNally and Company.
- WARREN, R. L., 1983: Observations on the State of Community Theory. In *New Perspectives on the American Community*, (edit.) Warren, R. L. – Lyon, L., New York: McGraw-Hill.
- WELLMAN, B., 2001: The Persistence and Transformation of Community: From Neighbourhood Groups to Social Networks. Report to the Law Commission of Canada. Wellman Associates. Dostupné na:
<http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/lawcomm/lawcomm7.PDF>
- WELLMAN, B. – LEIGHTON, B., 1979: Networks, Neighborhoods, and Communities: Approaches to the Study of the Community Question. *Urban Affairs Quarterly* 1 (3), s. 363-90.
- WIRTH, L., 1938: Urbanism as a Way of Life. *America Journal of Sociology* 44, s. 8-20.
- YOUNG, J., 1999: The Exclusive Society. Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity. London: Sage Publications.
- ZORBAUGH, H., 1929: Gold Coast and Slum. Chicago: University of Chicago Press.